

Györy Hedvig

ÁLLATI TESTŰ ISTENSÉGEK AZ ÓKORI EGYIPTOMBAN

Egyiptomban az emberi alak mellett állati formát is magukra ölthettek az istenségek, és volt olyan isten, mint például a Mendésben tisztelt kosisten, akit kizárólag állatként mintáztak meg. Sok istenség alakjában azonban különböző állati vagy akár emberi elemek keveredtek. Ennek egyik oka lehetett, hogy az egyiptomi isteneket bizonyos esetekben azonosították egymással közös tulajdonságaik alapján. Ilyen azonosítás eredménye például, amikor Szobek krokodilisten „Szobek-Ré, az Élet-Házának ura” formájában jelenik meg, akinek III. Ramszesz fáraó Medinet Habuban épült templomában a krokodilfej helyett kosfejet illesztettek a testére, képileg is jelezve közös, teremtő aspektusukat. Máskor viszont már magának az istennek a teste állt különböző állati elemekből össze.

Talán a legkülönlegesebb formája az amulettek között az Óbirodalom korától nyomon követhető Toerisz istennőnek volt. Ő volt – ahogy az egyiptomiak az Újbirodalom idején mondták – Toerisz, „a nagy” istennő, hiszen nemcsak, hogy több állat egybeolvadt benne (vízilófejének folytatásaként víziló- és krokodiltest alkotja

elülső és hátsó oldalát, lábait pedig oroszlánmancsok formájában képezték ki), hanem alig észrevehetően több emberi vonással is rendelkezik: egyenes tartását, melleit és karját az embertől kölcsönözte. Így magáénak mondhatta a terhes nők jellemzőit, de az emberi életre legveszélyesebb állatok tulajdonságait is. Mindezekkel a leghatékonyabb istenek közé emelkedett. Az állat terhes nőre emlékeztető alakjából és borjáról gondoskodó természetéből adódóan az anya, a dajka, a tápláló jellege emelkedett ki, amit azonban nem csak e világon, hanem a túlvilágon is gyakorolt, így egyszerre töltött be fontos szerepet az egyiptomiak földi és halotti kultuszaiban, különösen az alsóbb néprétegek körében, bár a királyok is tisztelték, hiszen jelen van a fáraónóként uralkodó Hatsepszut születését ábrázoló domborművön is.

A vízilóistennő a legősibb istenségek közé tartozik a Nílus partjain, bár kezdetben az egyes helyeken különböző néven tisztelték. Legfontosabb

Szobek istenséget krokodil formájában ábrázoló szobor (Kr. e. 1991–1802)

Vörösjáspiszból faragott, Toerisz vízilóistennőt ábrázoló amulett

III. Ramszesz fáraót ábrázoló dombormű, melyen a fáraó egy szfinxet ajánl fel (Karnak)

szerepe ugyanis a terhes nők megsegítése és az újszülöttek védelmezése lett. Hathor istennővel is azonosították, és ebben a minőségében saját szentélllyel rendelkezett a karnaki Amon-Ré-templom körzetében. Népszerűségét jól mutatja, hogy a fáraókor egész története során nagy számban kerülnek elő figurái az amulettek között, voltak alakjában megformált kis edénykéek kenőcsök vagy anyatej számára is, de bútorokon is szívesen ábrázolták alakját.

A szfinx szót görög eredetűnek tartják, és 'fojtogató' a jelentése. Ez azonban csak a görög szfinxre igaz, Egyiptomban egészen más kép élt róla. Már megjelenése is eltérő Egyiptomban, hiszen nincs szárnya, és ugyan tipikusan keveréklény, de az oroszlán testén a fej az esetek túlnyomó többségében emberi, sőt fáraói vonásokkal jelent meg. A férfiarok ellenére a hím oroszlán sörényét csak elvéve mintázták meg. Az antro/androszfinxet a fáraók különleges alakjának tartották.

A szfinx ábrázolása a 4. dinasztia korában tűnt fel, és alakját a római korig sűrűn megörökítették. Jellemzően királyi férfiak képeként

ismerjük, még akkor is, amikor Hatsepszut királynő szfinxéről van szó, hiszen ő is férfiszerepben (uralkodóként) jelenik meg. Szövegekben is szívesen hasonlították az uralkodók erejét, bátorságát és harci kedvét az oroszlánéhoz, de ábrázolták is ezt. Innen már csak egy lépés volt az uralkodói oroszlánt az emberi és állati elem összekombinálásával megjeleníteni. Az állatnak tulajdonított jelentőséget az is mutatja, hogy az Újbirodalom korában az élő oroszlán is megjelent a fáraó kíséretében.

Kis szobrocska és monumentális szfinxszobor egyaránt készült. Védő, őrző funkciójának megfelelően már Kefrén/Hafré fáraó halotti templomának a bejáratánál, Gízában védő őrként párban állították fel, és a szfinxpárok állításának szokása a paloták kapuinál is elterjedt. Ennek továbbfejlesztése volt az újbirodalmi templomok előtti szfinxsorok kialakítása. A szfinxek a fáraó mindenkori feladatának megfelelően az oroszlán erejét is kordában tartó emberi, mégis emberfeletti hatalom jelképeként a *maat*, az egyiptomi „világrend” fenntartását biztosították, az uralkodói hatalmat és a fizikai erő egyesülését képileg kifejezve.

Minthogy a szfinxet talapzatra helyezve szokták ábrázolni, a királyi ideológiát vizuálisan megjelenítő szobor volt. Volt azonban egy Gízában álló, a természetes mészkő körbebányászásával létrehozott, több mint 72 méter hosszú, óriási szfinx, melyet önálló istenként tiszteltek, Harmakhisz vagy a betelepedett elő-ázsiai népektől átvett Hauron néven. Plinius leírása alapján fejét valamikor gipsszel vonták be, majd arcát vörösre, koronáját kék-sárga csíkosra festették.

Az ő árnyékában pihent meg egy sivatagi vadászat alkalmával Thotmesz herceg, és arra ébredt, hogy a szobor, aki magát több isten nevének egymásba olvasztásával

Harmakhisz-Kheper-Ré-Atumnak nevezte, teste kiszabadítását kérte. A homok ugyanis annyira elborította, hogy csak a feje látszott ki akkor.

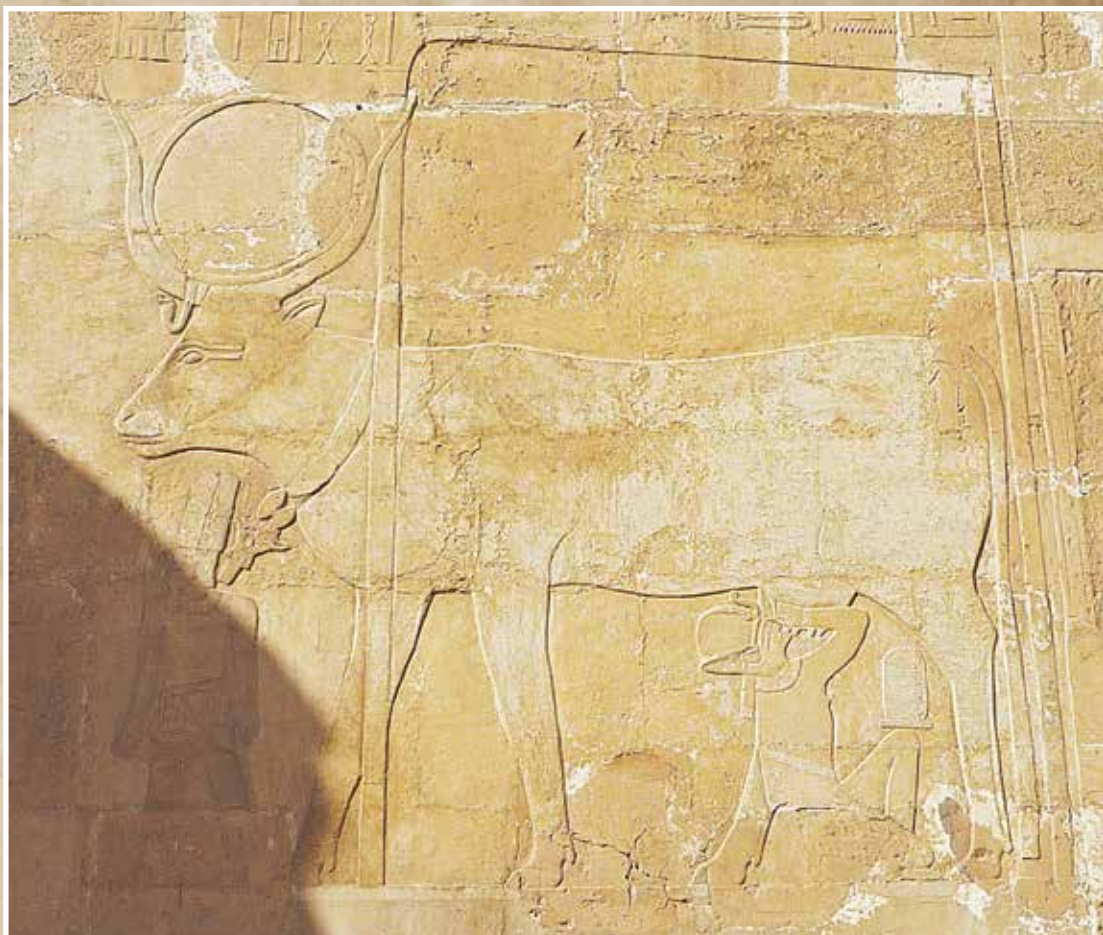
A később elé helyezett sztélé szövege azt is elárulja, hogy az ifjú teljesítette

A gízai nagy szfinx

kérését, ő pedig hálából a trónra segítette őt. Így lett a hercegből IV. Thotmesz fáraó, a 18. dinasztia uralkodója. A világ egyik legnagyobb, emberi kéz alkotta szobrának tartott gízai szfinx mellett több templomot és kis szentélyeket is emeltek, és sztélék sokasága tanúskodik róla, hogy egyre többen zarándokoltak el hozzá.

A kosfejes szfinxek viszont jellemzően Amon isten kultuszához köthetők, az ő karnaki temploma előtt láthatjuk például sorfalat állni a felvonulási út két oldalán, az istent megszemélyesítve. Mellsője előtt gyakran látni a fáraót, akinek a védelmét biztosította. Rendkívül ritka ugyanakkor a sakál-, kígyó- vagy krokodilfejű szfinx. Úgy tűnik, III. Amenhotep halotti templomában állítottak csak fel ilyen szobrokat. A sólyomfejjel faragott oroszlánok ugyancsak templomok előtt álltak, a fáraót védelmező istennek, Hórusznak a szent állatával kombinálva hirdették az uralkodó nagyságát. Akik látták, bizonyára felidéződött bennük a legyőzött ellenségen taposó griff alakja, de a sólyomfej akár a napistenre is emlékeztethette őket.

Hathor istennőt ábrázoló dombormű, melyen az istennő tehén alakjában Hatsepszut fáraónőt szoptatja (Kr. e. 15. század)

A keveréklények egy sajátos másik csoportja, a griffek igen közel álltak a szfinx méltóságteljes alakjához, de attól független, önálló lényként kezelték őket az egyiptomiak. A fáraói hatalom és győzelmes erő megtestesítői voltak. Az állat teste átmenetet képez az oroszlán és a kutyaféléké között, feje pedig sólyom vagy keselyű formájú lehet, hátán gyakori a kitárt szárny. A különböző elemek keveredése arra utal, hogy élőhelyét földön és levegőben egyaránt elképzelték, hatalmát pedig legyőzhetetlennek tartották.

Alakja feltehetően elő-ázsiai előképek alapján jött létre, az államalapítás előtti időkben, de időközben tovább változott, pl.

Az oroszlántestű Tutu istenséget ábrázoló szobrocška

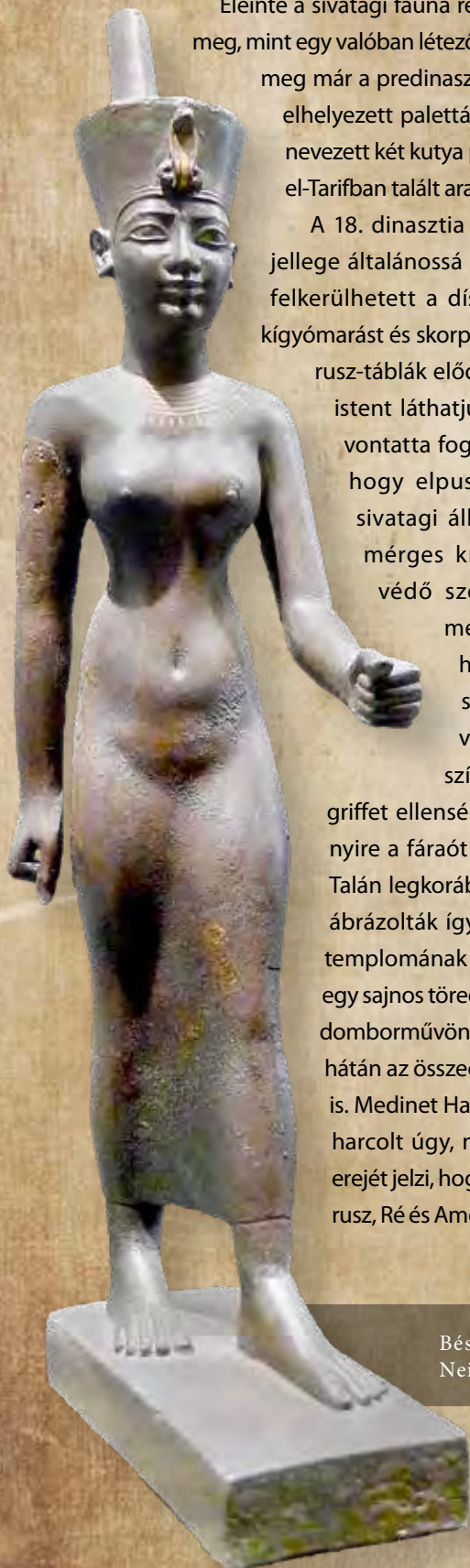
krétai vonásokat is felvett, majd végső formáját a hellenisztikus korban érte el, amikor Nemeszisszé alakult, és ábrázolását kiegészítették Fortuna kerekével – ez a képzet az egyiptomi Nemeszisz-kultusznak pedig igen sajátos jelleget adott.

Eleinte a sivatagi fauna részeként jelenítették meg, mint egy valóban létező állatot. Így található meg már a predinasztikus szentélyekben elhelyezett palettákon is, mint az úgynevezett két kutya paletta, vagy a Gebel el-Tarifban talált arany késnyélen.

A 18. dinasztia korára a griff védő jellege általánossá vált, így ábrázolása felkerülhetett a díszfegyverekre és a kígyómarást és skorpiószúrást kezelő Hórusz-táblák elődjére, ahol még Sed istent láthatjuk, esetenként griff vontatta fogatán. Tőle is várták, hogy elpusztítsa a veszélyes sivatagi állatokat, közöttük a mérges kígyókat. Minthogy védő szerepe az ellenség megölését jelentette, harci erejét az ellenséges emberekre is vonatkoztatták, és szívesen ábrázolták a griffet ellenségen taposva, többnyire a fáraót megszemélyesítve. Talán legkorábban Szahuré fáraót ábrázolták így Abu Gurob-i naptemplomának a kapuépítményén, egy sajnos töredékesen megmaradt domborművön. Jól látszanak az állat hátán az összecsukott szárnyvégek is. Medinet Habuban maga a fáraó harcolt úgy, mint egy griff. Harci erejét jelzi, hogy alakját Montu, Hórusz, Ré és Amon isten is felvehette.

Már a római korból van olyan írásunk, amikor a napisten akarátának a végrehajtójaként tekintettek rá: így jelenik meg például a leideni papiruszon megőrzött démotikus napszemmitoszban is, mely a napisten távoli vidékre távozott leányának a hazatéréséről szól: „*a griff a büntetés képe. Súlyom csőre van, emberi szeme, oroslán lábai, kígyó farka és fülei olyanok, mint a tengeri abakh-halé (ti. a kopoltyúja).*”

A későkorban tűnik fel egy másik sajátos oroslán testű istenség: Tutu, görögösen Tithoész. Egyiptomi nevét talán a *twt*, 'képmás' szóra lehet visszavezetni. A szfinxhez hasonlóan az oroslántesthez fej kapcsolódik, ám ábrázolásain úgy lépdel, mint a griff, feje pedig megsokszorozódhat a panteisztikus istenségekhez hasonlóan, és teste más részei is további állati alakot ölthettek, mint például melle, ahonnan oroslán léphet elő, vagy farka, mely általában kígyóként tűnik fel. Még félelmetesebbé és hatékonyabbá tette fegyvere, a mancsaiban tartott kés vagy az onnan kinövő veszélyes állatok. Az emlékek lelőhelyei alapján az ország minden pontján voltak tisztelői, de a legkorábbi emlékek Szaiszból származnak. Egészen a Kr. u. 3. századig virágzó kultusza elterjedt Egyiptom határain túlra is. Sok elemből összetett figurája jól mutatja, mennyiféle tulajdonsággal rendelkezett, amit kísérettel még tovább tudott bővíteni. Előfordul ugyanis, hogy két ágaskodó ureusz kígyót ábrázoltak mellette. De társa lehet ember fejű kígyó, súlyom fejű krokodil, felfegyverzett Bész vagy anyja, Neit istennő, akikkel együtt bajmegelőző szerepet is betöltött. Különösen álm idején tartották fontosnak védelmére, amikor a sötétben a túlvilági lények az alvóra törhettek.

Bész isten édesanyja,
Neit istennő

Arany ureusz kígyó, fején
Alsó-Egyiptom koronájával
(Kr. e. 664–332)